

Thomas Menzel / Jana Piňosová / Jana Šolcína / Pěť Šurman
Warnočanska generacija – wulki mały swět lužiskich džěci
w Čěskosłowakskej

Interdisciplinarny projekt Serbskeho instituta: Tuchwilny staw
rěčespytnych a historiskich slědzenjow

Zawod

Wuchadźamy z toho, zo je zapřijeće „Warnočanska generacija“ džensa kruty wobstatk dopomnjekow Serbow. To pak njebě přeco tak: Znajmjeńša do kónca 1970tych lět bě tematika w dalokej měrje běly blak w serbskej dopomnjenskej kulturje. Jenož ći, kotřiž su tutej wukrajnej skupinje Serbow a Serbowkow přislušeli, podawk tam a sem tematizowachu. W zjawnosći swoju hordosć na tajkule epizodu w žiwjenjoběhu wuprajíc resp. wo tym pisać, plaćeše do přewróta 1989/90 jako oportune, je pak tola w poslednich lětach NDR přiběrało. Čehodla je tomu tak było, na to spytamy wotmołwić.

Jedna so wo stawizny džěci, kotrež wopušćichu po zakónčenju Druheje swětoweje wójny w starobje wot 10 do 16 lět Łužicu, zo bychy so w sewjernej Čěskej na serbsko-čěskich šulach wukublać dali abo samo maturowali. Po nawróće do Łužicy a zakónčenju šulskeho a powołanskeho wukublanja mějachy nowu elitu Serbow tworíc. Z historiskich pojednanjow wo serbskim šulstwjě w Čěskej Lipje, Warnočicach a Liberecu wěmy, zo založi so w Čěskej Lipje w nazymje lěta 1945 serbski gymnazij, kotryž běštej Ústřední matice školská (ÚMŠ) a Společnost přátel Lužice (SPL; Towarstwo přecelow Serbow) zmóžniło.¹ Spočatk lěta 1947 přecahny gymnazij do Warnočic. Domowina a Serbska narodna rada (SNR) pomhaštej při organizaciji a přihotowanju serbskich šulow: Domowina wupyta a delegowaše šulerjow a šulerki, kiž pochadźachu wšitcy z Hornjeje Łužicy. SNR bě w kooperaciji z ÚMŠ wo přistajenju hornjoserbskich wučerjow rozsudžiła. Tući běchu bjezwuwzańnje Serbja, kiž mějachy wjelelětně nazhonjenja při wuwučowanju a horichu so za swoju maćeršćinu. Wuwučowaše so šěroki kanon šulskich předmjetow. Nimo přirodowědných předmjetow podawaše so samo laćonšćina w serbskej rěči. Jako sčěh komunistiskeho puča w februarje 1948 zestatni čěskosłowakske knježerstwo pozdžišo serbske kubłanišćo. Na kóncu šulskeho lěta 1948/49 dyrbjachu so serbscy młodostni do Łužicy nawróćić. Jenož na Libereckim gymnaziju wuwučowachu so někotři serbscy šulerjo hišće hač do spočatka lěčnych prózdnin 1950.

Nadrobná analiza tehdyšich podawkow hač do džzensnišeho njepředleži. W lěće 2018 je sej tohodla w Serbskim institučě ze štyrjoch wědomostnicow a wědomostnikow wobstejaca skupina předewzała, historiske podawizny z wjacorych perspektiwow a fachowych předmjetow analizować. Hłowne džěło w projekće wobsteješe dotal w zawěsćenju individualnych dopomnjekow přez přewjedženje a pisomnu dokumentaciju interviewow z časowymi swědkami a tež z pomocu nazběranja přidatneho materiala kaž wučbnicow a

¹ Nimo toho je było dalšich šulow w Čěskej Lipje (šula za zahradnikarki/pěstowarki), Warnočicach (wobchodna resp. hospodarska a hudźbna šula) a Liberecu (domjacna šula), hdžež su so serbscy młodostni powołansce wukublać. To pak je dalša tematika.

šulskich zešiwkow, wosobinskih zapiskow a fotografijow (přir. tež MENZEL/PIŇOSOVÁ/ŠOLĆINA 2020). Wšitke interviewy přewjedźechu so na zakładze samsneho, kompleksneho naprašnika. Jedna so wo kwalitatiwne interviewy, trajace wot jedneje do dweju hodžinow. Informanća móžachu swobodnje k předpodatej temje powědać abo su zdobom na konkretne prašenja wotmołwili. Předležacy přinošk zepěra so hłownje na přenje 12 wot dotal 17 interviewow. Jana Šolćina a Thomas Menzel staj na zakładze toho přepytawali, kak je so serbska rěč sprosředkowała a kotru wahu je wona za šulski čas a pozdžišo w powołanju za potrjechenych zabrała (přir. wotrězkaj 2 a 4). Jana Piňosová a Pětš Šurman zajimowaštaj so wuchadźejo z historiskeho konteksta powójnskeho časa za woznam zapříjeća „generacija“ kaž tež za dopomnjensku kulturu w Serbach (přir. wotrězkaj 1 a 3).

Podawamy tu aktualny staw džěla na projekće a přenje konkluzije ze šěrokeho spektruma slědženskich prašenjow. Zběrka datow, wosebje přez interviewy nazběrana, njeje wotzamknjena.

Přehlad stacijow šulskeho wukublanja w Čěskoslowakskej²

Dnja 1. decembra 1945 založi so w Čěskej Lipje jako wotnožka tamnišeho gymnazija „Zwjazkowy lužiskoserbski realny gymnazij“³ w nošerstwje ÚMŠ; jako direktor skutkowaše mjez 1946 a 1948 Mikławš Krječmar. Ličba šulerjow bórže přiběraše. Tohodla přepoložichu rumnostnych přičin dla gymnazij spočatk lěta 1947 do Warnoćic a zaměstnicu jón do tamnišjeje Měšćanskeje šule pod direktorom Karelom Macků. Tu založichu starši serbscy šulerjo „Skupinu serbskich studowacych we Warnoćicach“ (SSSW). Wot 1. septembra 1947 nošeše serbska šula mjeno „Staškowy zwjazkowy lužiskoserbski realny gymnazij ÚMŠ we Warnoćicach“.⁴ W nowembrje samsneho lěta wuńdže přenje wot cyłkownje 23 čisłow časopisa „Naš puć. Wěstnik serbskeje młodžiny we Warnoćicach“.⁵

W septembrje 1948 so gymnazij zestatni a Rumburkskemu gymnazijej jako wotnožka z mjenjom „Realny gymnazij w Rumburku – Staškowe serbske pobočki we Warnoćicach“⁶ přirjadowa. Po šulskim lěće 1948/49 so cyłe šulske wukublanje Serbow w Čěskoslowakskej hać na jedne wuwzaće rozpušći. Dnja 1. septembra 1949 přeměštništaj so najstaršej lětnikaj z Warnoćic do Libereca na „Lyceum Františka Xavera Šaldy“ pod direktorom Václavom Pavlíkom. W juliju 1950 so tež posledni serbscy šulerjo do Łužicy wróćichu.

W Čěskej Lipje skutkowachu jako wučerjo mjez druhim kantor Jurij Šolta a Jurij Wuješ (wot decembra 1945), Bjarnat Rachel a Arnošt Skopa (wot januara 1946), Mikławš Krječmar (wot februara 1946), Měrcin Zoba (wot měrcsa 1946), Herman Šleca a Pawoł Wowčerk (wot spočatka šulskeho lěta 1946/47). We Warnoćicach wuwučowachu tež Feliks Hajna, Filip Jakubaš a Rudolf Jenč.⁷ W sewjernej Čěskej bydlaacy pater Michał Rab

² Přehlad je na zakładze sčěhowacych žórłow zestajany: FASCYNA (1993), URBAN (1995), BUDAR (1995–1996), WORNAR (1997), KRAWC (2005), JURICOVÁ et al. (2019).

³ Čěske mjeno bě „Spolkové lužickoserbské reálné gymnásium ÚMŠ v České Lípě“.

⁴ Čěske mjeno bě „Staškovo spolkové lužicko-srbské reálné gymnásium ÚMŠ v Varnsdorfe“.

⁵ Wot čísla 7 sem (februar 1948) mjenowaše so časopis „Naš puć. Wěstnik serbskeje młodžiny w ČSR“.

⁶ Čěske mjeno bě „Reálné gymnásium w Rumburku – Staškowy lužickoserbské pobočky we Varnsdorfe“.

⁷ Dalši serbski wučer we Warnoćicach bě najskerje Mikławš Janca. Njewěšte je, hać je wot Domowiny namjetowany Maks Michał po wotwołanju Bjarnata Rachela wot spočatka šulskeho lěta 1947/48 w Čěskej wuwučował. Znote je, zo pomhaše Marja Kubašec Měranje Wirthec při wukublanju zahrodnicow resp. pěstowarkow w Čěskej Lipje. Njeje wuzamknjene, zo wupomhašej tež w serbskej šuli.

podawaše nabožinu. Rjadowniski wučer poslednjeje serbskeje rjadownje we Warnoćicach bě František Soška. Miroslava Řehořová, jeho pozdžiša mandželska a direktorka serbskeho gymnazija 1948–1950, wuwučowaše češćinu.

1. K dopomnjeńskej kulturje (Pěť Šurman)

W januarje 1993 jo se casowy znank Gerat Hendrich na sympoziju Maćice Serbskeje w Budyšynje k pšašanjam serbskego šulstwa w pódpólnocnej Českosłowakskej pó Drugeje swětowej wójnje tak wugronił:

By był nanajwjetši čas, tutón kapitul sławnych serbskich šulskich stawiznow, lět, kotrež su dań njesli a njesu hač do džensnišeho dnja [wuzběgnjenje – P.Š.], skónčnje zjawnišo předstajíc, dokelž je ludži, kiž su tute šulstwo dožiwili, džěń a mjenje. Z našich bywšich česćenych wučerjow [...] hižo nchtó wjace žiwy njeje. A tež z našich rjadow su hižo tójšto wotešli, kiž su tam pobyli. (HENDRICH 1993: 149)

To jo było přédne jasne stojnišćo, kenž jo w zjawnosći na wóny specifiski deficit na pólu dopomnjeńskeje kultury pokazało.⁸ Co pak su byli pšicyny za to, až njejo se tematika za cas NDR w zjawnosći wobjadnała a „systematisce wědomnostnje“ wuslěžiła, ako jo se to dwě lěše pózdžej Čech Zdeněk Urban na dalšnem stawizniskem sympoziju Maćice pominał? Jo było rozbrojenje casowych žrědłow „po wulkim mnóstwje archiwow“ (URBAN 1995: 397) napšawdu wažna zawina za taki slěžeński desiderat?

Iniciatora za založenje togo šulstwa resp. za jogo institucionalizěrowanje stej byłej dwa priwatnej, njestatnej organizaciji: ÚMŠ a SPL.⁹ Českosłowakski stat resp. ministarstwo za ludowe kubljanje pód nawjedowanim Zdeněka Nejedlý, kenž jo zagronitosć za to ÚMŠ napołożył, jo akle lěto pó založenju přédneje šule wót decembra 1946 zachopił, serbske šulstwo financielnje podpěrowaš. Wšykne procowanja su byli wuraz konsekwentnego dalejwježenja tradiciskeje linije proserbskich mócow w ČSR, identitu Serbow zmóćniš. Južo za cas Weimarskeje republiki su se serbske gymnaziasty w susednem kraju wukubłali, a tež českosłowakske šulske ministarstwo jo wšake pedagogiske projekty za Serbow financěrowało (pšir. MEŠKANK 2000: 146–147, 210). Pó lěše 1945 jo se pši tom dojšpiło nowa dimensija: ÚMŠ jo až do zestatnjenja serbskego gymnazija w septembrje 1948 ceły wobłuk wuwucowanja w Českej Lipje a pózdžej we Warnoćicach ako teke celodnjowske zastaranje šulskich žiši na starosći měła.¹⁰ We wobyma organizacijoma su měli socialdemokraty rozsudny wliw, wósebnje pak we Warnočanskej wótnožce SPL.

⁸ Z aktow Maćicy Serbskeje wujžo, až jo kšěło wobnowjone wědomnostne towaristwo na swójej głownej zgromažinje 1992 w Budyšynje Karela Macků za jogo zaslužby pši natwari serbskego šulstwa w pódpólnocnej Českej za cesnego člonka wumjениš. To jo se stało, lěcrownož jo krotko do togo njezjapki zemřel. Spominał na njogo jo Gerat Hendrich. Z protokola głowneje zgromažiny dnja 27. apryla 1992.

⁹ ÚMŠ a SPL stej mělej swójo sedło w Praze a někotare wótnožki w ČSR, mj. dr. w Českej Lipje a Warnoćicach, kenž su jich zajmy na městnje pšesajžowali.

¹⁰ Za internatne pšebywanje serbskich wuknikow a wuknicow jo ÚMŠ wudała mjazy januarom 1946 a měrcem 1948 wěcej ako poł milionu kronow. Pšir. dokument wót 7. nowembra 1948 z archiwa „Státní okresní archiv“ (SokA) Česká Lípa, RKP 18/5: Lužicko-srbské gymnázium. Njejo wěste, lěc jo ÚMŠ wót zachopjeńka lěta 1947 dalej serbske pedagogi a pedagogowki w Českej Lipje zaplašila.

Wóni su na jadnom boce zwětšego sympatizěrowali z ideju psirědowanja Łužyce ČSR (teke tam: 399). Na drugem boce su słušali socialdemokraty ako Karel Macků – wón jo był tencas za swóju partaju wótpóslańc měšćańskego narodnego wuběrka a jaden z głownych reprezentantow ÚMŠ we Warnočicach – k tym, „kiž zjednočenju tuteje strony z Komunistiskej stronu Českosłowakskeje njeprihłosowachu“ (teke tam: 400).

Pó založenju NDR 1949, ako su se z boka SED zjawy nacionalizma w partajach a „masowych organizacijach“ psěpytowali, su se teke aktery resp. sympatizanty bergarsko-nacionalistiskego směra serbskego narodnego gibanja ako „reakcionarne“ pósužowali a z tym k winikam nowego serbojstwa a nowego pódzajtšnego nimskego stata deklarěrowali (psir. KRJENC 1955; SCHURMANN 2016: 37). W tom zwisku su wósebnje rigoroznje wobchadali ze serbskimi młodostnymi, kenž su se wrošili z Jugosłowjańskeje. Jim su generelnje pódsumuli sympatiju z politiku prezidenta Josipa Broza Tita, kenž jo pódzdatnje pšešiwio pšedpisam Stalina resp. Sowjetskego zwězka jadnał. Zachopjeńk lěta 1950 wudany psíkaz, až měli serbske brigadniki a brigadnice swóje jugosłowjańske wuswěšenja a rědy, kenž su dostali ako psípóznaše za natwař tamnjejeje zelezniškeje cery, slědk daš abo znicys, jo se celkownje negatiwnje na psípóznaše wukrajnego psėbywanja serbskich młodostnych teke w ČSR wustatkowało.

Zabyty jo był fakt, až su zastupniki ÚMŠ a SPL serbskim žišam w pódpołnocnej Českosłowakskej móžnosć dali na wuše kubłanje, což doma swójogo socialnego pochada dla njeby móžno bylo (MALINKOWA 1993: 231). Mimo togo su twóřili přědnu serbsku wušu šulu scełego w historiji Serbow, a to psísamem dvě lěše do zarědowanja Serbskeje wušeje šule w septembrje 1947 w Budyšinje: „Serbam w Čechach šulu dać, a to gymnazialnu, přěnju wyšu w stawiznach, přjedy hać so Němcy sami domasaja, bě pokazka susodneho słowjanskeho kraja, kak měło so z miniaturnym ludom postupować“ (KOCH 2010: 96). Wuraz zamjelcanja wšogo togo pokažo se w lapidarnej saže w 4. zwězku „Stawizny Serbow“:

[...] Prasko towarstwo Ústřední Matice školská [bě] dnja 2. decembra 1945 serbsku wotnožku při čěskim statnym gymnaziju w Českej Lipje zarjadowało, kotraž njemało mladym Serbam wyše kubłanske móžnosće w dopřědkarskim duchu na zakładze maćernej řeče skićeše. (SCHILLER/THIEMANN 1979: 36)

Zaslužby serbskich a čěskich wucabnikow a wucabnicow, kenž su z wjelikeju zagóřitosću wuběrne fachowe wukubłanje na wusokem niwowje, „połnje z niwowom čěskich a němskich šulow přirunajomn[em]“ (URBAN 1995: 400) póbítowali¹¹, njejsu se how wuzwignuli. Snaž jo to zwisowało z tym, až jo był wjeliki žěl serbskich pedagogow a pedagogowkow, kenž su w ČSR wuwucowali, něgajšne člonki NSDAP.¹² Dalšna zawina móžo byś, až su se ceptarje pó naraženju SNR psístajili, ako stej to Pawoł Nedo a psawiz-

¹¹ Jaden z casowych znankow na to pokazujo, až jo pó wrošenju do Łužyce na ps. „z pismikami w štyrjoch wšelakich rěčach psěšnje wobchadžeć“ mógał, což „poběžnychu mje naraz na wyšinu mudračka, kiž w srjedžišću stej“ (KOCH 2014: 9).

¹² W Sowjetskej wobsadniskej conje by za nich plašil zakaz wuwucowanja w šuli. W pówojnskej Sakskej jo to pótrjefiło něži 70 procentow wšykných něgajšnych wucabnikow resp. wucabnicow, w šulskem wobwože Budyšin-pódpołnoc w zagronitosći šulskego rady Pawoła Neda psísamem 95 procentow (SCHURMANN 1998: 73). Njejo pak rolu grało, až su někotare serbske ceptarki a ceptarje dla jich serbskosći politiske šěžkosći a powołańske wobgranicowanja dostali, samo hyšći ako partajowy towarš.

nik Jan Cyž napšešiwu Mikławšu Krječmarjoju pódšmarnulej,¹³ kenž jo w februarje 1946 pšewzeł wjednistwo serbskego gymnaziuma w Českej Lipje. Socialistiski stawiznopis drje njejo mógal pśidaš, až jo toš ten serbski gremium ze sedlom w Praze, kótaryž jo se w februarje 1948 dla nacionalistiskich aktiwitow rozpušćil, za serbske šulstwo w Českej zagronitosć njasł.

Jaden z pokazkow pšípóznaša za cas NDR jo był pšinosk casowego znanka Měrcina Völkela w casopisu „Serbska šula“ lěta 1982, kenž jo awtor wěnował Kareloju Macků, něgajšnemu direktorju srjejźnjeje šule (tak mjenowaneje „Měščanki“) we Warnočicach, pši góžbje jogo 75. narodnego dnja. Tak jo mj. dr. wuzwignuł:

Karel Macků staraše so wo płódnú pomocliwosć při pedagogiskich poradžowanjach serbskich wučerjow, při přeložowanju wučbneje maćizny z čěšćiny do serbsćiny, a wuwučowaše tež serbskich šulerjow mjez druhim w předmjetomaj čěšćina a hudźba. Jeho mandželska steješe na čole hospodarskeho nawodnistwa serbskich internatow. (VÖLKELE 1982: 382)

Howac njenamakajomy k wěstym jubilejam ako w lětach 1955, 1965 abo 1970 daniž w „Rozhlaže“ daniž w „Serbskej šuli“ pšinosk, kenž se zasadnje zaběrajo z toš teju za Serbow wažneju historiskeju epizodu. W decembrje 1980 jo Franc Rajš we wobłuku tyžeńskich pšinoskow wó wažnych (nic jano za Serbow) historiskich tšojenjach w „Nowej dobre“ teke dwójce pisał wó serbskem šulstwje w Českosłowakskej (pšir. RAJŠ 1980a, 1980b). W samskem lěše załožona Serbska filmowa kupka jo se mjazy drugimi projektami ako nadawk stajiła, film wo powójnskem šulstwje w ČSR pód titelom „Lěta dań njesu“ producěrowaš. Ale filmarje „njejsu směli jón wjerćeć“, z politiskich pšicyn; z tym jo było teke pšašanje obsoletne, „kak daleko su so zwužitkowali powójnske kontakty k słowjanskim bratram za serbske šulstwo“ (HENDRICH 1993: 150). Dalšny casowy znank, Ben Budar, jo w „Rozhlaže“ 1988 we wobłuku swójič dopomnjeńkow na wliw februarskich tšojenjow 1948 w ČSR na Serbow zwěšćil, až jo wědomnostne slěženje nastupajuce powójnske šulstwo w tom kraju „hišće poměrnje snadne“, lěcrownož njamóžo se za wuwise wědobnych serbskich intelektualnych wusoko dosć gódnosć:

Koncentracija młodžiny, ryzy serbske srjedzišćo, čěski słowjanski wobswět, zaměstnjenje w zhromadnych internatach, serbski personal a wučerstwo, dobre materielne zastaranje a podpěra ze stron čěskich přecelow, hospodliwosć słowjanskeho kraja wukonjachu spomóžny wliw na młodych Serbow, kiž so ze zahoritósću dachu do kubljanja. Wuznam za wozrodženje powójnskeho šulstwa a z tym za pozdžiše wuwice wědomneje serbskeje inteligency njeda so dosć wysoko hódnoćić. (BUDAR 1988: 38)

Hyšći w samskem lěše jo se čěski etnologa Leoš Šatava w „Nowej dobre“ tematicke „Serbja w sewjernej Českej wot lěta 1945 hač do přitomosće“ pšiwobrošil. Mimo zakładnego rezimeja, až jo „přesydlenje Serbow do čěskich hranicowych kónčin [...] přinošowało k wobohaćenju čěsko-serbskich kulturnych tradicijow a wjazbow“, jo se awtor teke k serbskemu šulstwu wugronil. Pó jogo słowach jo wugbało serbske gymnazialne wukubljanje w pódpołnocnej Českej „njezměrnje wažny nadawk při kubljanju młodeje ge-

¹³ SKA, ZM XXIII, 3 B, ł. 27. List P. Neda a J. Cyža na M. Krječmarja, 24. 2. 1946.

neracije serbskeje inteligency. Jeho bywši chowancy su mnozy z džensnišich načolnych reprezentantow serbskeho narodneho žiwjenja.“ (ŠATAVA 1988)

Cezura pó politiskem pšewrošenju w NDR jo było lěto 1993. Pó južo naspomnjonem sympoziju Maćice Serbskeje w januarje jo se 3. apryla w budyšyńskem Serbskem muzeju wótworila zgromadna wustajeńca z wokrejsnym muzejom z Českeje Lipy. Wóna jo stajała pód temu „Pódpołnocna Česka a Łužyca. Statki słowjańskeje mjazsobności“. ¹⁴ Cesnej pšednoska stej mělej Hanka FASCYNA (1993) a wědomnostny sobužělašeř tamnejšego muzeja Ladislav SMEJKAL (1993). Prědna jo projekt južo ako pšedwuměnkařka a nęgajšna wjednica głownje sobu pódpěrowała a pšigótowała, se wě w zagronitości direktora Tomaša Nawki. Inicijatiwa pak jo wujšla wót muzejownicow a muzejownikow z Českeje Lipy. Wóni su z tym nawězali na tradiciju, wědu wó Serbach ako muzeum nęgajšneje českeje mjenšiny južo mjazy 1930 a 1938 a zasej pó 1945 rozšyrjaš, wósebnje pšez casopis „Bezďěž“ (ŠOLTA 1995: 443–445). Serbski bok jo šansu wužywał, aby se „jara pozďže – pó 45 lětach“ přědny raz zjawnje wužekował pla wšykných českich pomocnikow, wósebnje pla nęgajšneje direktorki Serbskego gymnaziuma w Českej Lipje, Miroslavy Řehořoweje-Soškoweje, a jeje cłowjeka, wucabnika serbskich wuknikow a wuknicow, Františka Soški (FASCYNA 1993: 223). ¹⁵ Fascyna jo w swójom nagronje zwěsćiła, „zo je material wo tehdomnišim serbskim šulstwje jara bohaty a hižo nimale pozabyty“ (teke tam). Rownocasnje jo konstaterowała, až su se „tu položili přenje zakłady za nastaje cyłteje generacije serbskeje inteligency, kotruž serbski lud tak nuznje trjebaše za wožiwjenje swojeho narodneho byća, na wšěch polach zjawneho žiwjenja, kultury, kubljanja a wědomosće“ (teke tam).

K 50-lětnemu jubilejoju zachopjeńka serbskego šulstwa w ČSR 1995 su se nęgajšne wukniki a wuknice přědny raz we Warnoćicach zmakali, dwě lěše pozďzej, 6. septembra 1997, drugi raz. Zgromadne stojnišće pšibytnych jo Jan Wornar w „Serbskich Nowinach“ wózwjawił. Głowne wugronjenje jo było:

Wučerjo smy so stali a lękarjo, redaktorjo a direktorjo, burja a inženjerjo z narodnej myslu, spěwarjo a rejwarjo, duchowni a wědomostnicy, spisowaćeljo a hudźbnicy. Wjele męjachmy a mamy powoľanjow – što hdy přesľědzi paletu wšěch karierow a pućow? Tón a tamny snano je so tež wotrjekł něhdy kruteho narodneho ducha a stej z boka swojeho młoduškeho sluba, dać wšu lubosć swojemu małemu serbskemu ludej. – To jedne nječ je prajene, dokelž je wěrne: Bjez serbskeho šulstwa a bjez serbskeho džěłaćerstwa we Warnoćicach, bjez wulkeje bratrowskeje lubosće a pomocy českého naroda nam Serbam napřeco wosebje tehdy, hdyž bě nam tak jara hubjenje, njebychmy byli, štož hišće smy. Čehodla jenož njeje zańdženy čas wšě tele prócowanja hódnoćil, haj, čehodla so zdawa, zo su stawizny radšo wo tym mjelčeli? – My skónčnje prajimy: Wam džak, čěscy bratřa! (WORNAR 1997, Serbske Nowiny 7 [07.10.1997] 193) ¹⁶

¹⁴ Samska wustajeńca jo se pokazala wót 29. maja do 10. julija 1993 w Českej Lipje. Wupožyconki su se wrošili 15. julija 1993 do Budyšyna. Wót toš teje wustajeńce jo se mało zdžaržalo a dokumentěrowało (pó informaciji A. Pawlikoweje a I. Bierlingoweje ze Serbskego muzeja dnja 18. januara 2018).

¹⁵ We wšakich našych interviewach se luže na jogo wucbu w muzice rad dopomnjeju. Wón jo Serbam zawóstajil ako dopomnjeńku 54 morawskich ludowych spiwow na zmakejanju dnja 25. maja 1986 w Liberecu (z pódložkow casowego znanka Jana Barta).

¹⁶ Pšir. teke rozpšawy wó zarědowanju 6. septembra 1997 we Warnoćicach w: Serbske Nowiny 7 (09.09.1997) 174; 7 (12.09.1997) 177, Př.

Na tej temje teke wěnowanem zarědowanju českego Towaristwa psijašelow Serbow w Praze jo Zdeněk Urban 28. nowembra 1995 pśednosował wó serbskem gymnaziumje w pódpólnocnej Českej (MUDRA 1996: 37). Paralelnje k tomu jo se pólska wědomnostnica Elżbieta Wrocławska ze sociolinguistiskimi pšašanjami zaběrała. Wóna jo se psí tom mj. dr. nĕgajšnych wuknikow a wuknicow z Warnoćic a Českeje Lipy napšašowała a zwěšćila, až ma rowno toś ta generacija teke nejlěpše „znajomosće słowjanskich rěčow“ (WROCLAWSKA 1997: 212; psír. WROCLAWSKA 1999: 197). Póšĕguyjcy na jeje slĕžeńske rezultaty jo Gerat Hendrich mĕnjecy był, „zo su to wšo do džensnišeho dnja horliwi Serbja, ale zo tež jich serbsćina njejo runjewon ta najhubjeńša“ (HENDRICH 1993: 150), což jo było ako jasne pódgnawanje ironiski mĕnjone.

W lĕše 2013 jo filmar Toni Bruk interviewy wjadł z nĕgajšnymi wuknikami a wuknicami Warnočanskego serbskego kubłanišća. Z tym jo nawĕzał na wót politiki zadorane aktiwity pó založenju filmoweje kupki pśed wĕcej ako 30 lĕtami. Pśedlažy 44 minutow trajucy dokumentariski film w górnoserbskej rĕcy „Lĕta za hranicu“ z historiskimi wurĕzkami, na ps. z wjelikeje demonstracije w psíbytnosći Serbow w Praze 24. julija 1945 pód motom „Łužyca Českosłowakskej“, a z interviewami z dwanastkom serbskich znankow.

Zachopjeńk oktobra lĕta 2019 jo se we wobłuku projekta „Lĕto Łužyskich Serbow w Libereckem kraju“ wótekšyła česko-górnoserbska spomnjeńska tofla na tegdejšem „Lyceumje Františka Xavera Šaldy“, žož su teke Serby swójo gymnazialne wukublanje do kónca šulskiego lĕta 1949/50 dostali.¹⁷ To a dalšne zarĕdowanja jo wugótowało towaristwo Societas Amicum Liberec ze wšakimi partnerjami, mj. dr. z českim Towaristwom psijašelow Serbow a Domowinu. K wíženju jo był teke česki dokumentariski film „To byla pěkná věc“ z pódtitelami w serbskej rĕcy, žož se mj. dr. nĕgajšne serbske wukniki na šulski cas dopomnjeju („Serbske lĕto w Českej zahajene“, w: Serbske Nowiny 29 [07.10.2019] 193, str. 1 sl.). Paralelnje k tomu su wujšli knigły ze samskim titelom, kenž tematizĕruju mj. dr. serbske šulstwo w Českosłowakskej mjazy 1945 a 1950 (JURICOVÁ et al. 2019).

Zespominajuće móžo se groniś: Namakajomy pó politiskem pšewroše 1989/90 zasej a zasej wósobinske dopomnjeńki casowych znankow w serbskich publikacijach (psír. mj. dr. BUDAR 1995–1996, WORNAR 1997). Na wót sympozija Maćice Serbskeje a wustajeńce Serbskeho muzeja gromaže z muzeumom w Českej Lipje w lĕše 1993 wuchadajucy „impuls za dalše slĕdženje stawiznopisa“ (MALINKOWA 1993: 232) nawĕžo se – wótgłĕdajucy wót wšakich pokazkow (psír. BRESAN 2002: 208 sl.; PECH 2012: 187) – zamĕrnje ake bĕrtyl stolĕša pózdžej. W lĕše 2000 se tematika z boka serbskego stawiznopisa ako integralny wobstatk celkownego wuwíša serbskego šulstwa pó 1945 přĕdny raz powšyknje pśedstajijo (ŠURMAN 2000: 41 sl.). Nažeja českego psijašela Serbow Jiříja Mudry, aby se bogaty material teje wustajeńce z lĕta 1993 w brošurce wudał, „zo by był zajimcam přistupny“ (MUDRA 1993: 232), njejo se do žinsajšnego dnja dopońila. Na tom pak naša žĕłowa kupka kšac pó kšacu žĕla.

¹⁷ Górnoserbski tekst na spomnjeńskej tofli jo: „W tutym domje běchu w lĕtomaj 1949–1950 Stašekowe serbske wotnožki Libereckeho gymnazija zamĕštjnene.“ (Tekst tofle wót fotografije Marcela Braumanna; psír. k tšojenju teke „Wopomnjensku taflu za nĕhdyši gymnazij wotkryli“, w: Serbske Nowiny 29 (09.10.2019) 195, str. 1.

2. Wuslědki z interviewow: Dopomnjenki šulerkow a šulerjow na serbske šulstwo w sewjerneje Čěskej (Thomas Menzel)

Interviewy z něhdyšimi šulerkami a šulerjemi sprosředkujaja zajimawe informacije a dopomnjenki, tež tajke, kotrež njejsu so dotal w stawizniskej diskusiji předstajili. Wězo njejsu po telko lětach dopomnjenki stajnje jara dokładne – to je normalne. Tuž spytachmy přez interviewy wuslědźić, što je tehdy šulerjam wažne było a što nic, dokelž wěmy, zo so woni z časowym wotstawkom předewšěm na woprawdže wuznamne podawki dopominaja.

Njejednotne su samo dopomnjenki na spočatk serbskich šulow w Čěskosłowakskej: Pod kajkimi wuměnjenjemi su džěci z Łužicy do Warnoćic pósłali a po kotrych kriterijach su je wupytali. Někotři informanća su měnjenja, zo njeje wšitko z Domowinu zwisowalo. Druzy powědachu, zo bě sobudžělačer Domowiny přišoł a staršeju namołwił, swoje džěco do Warnoćic na šulu pósłać. Dalše džěco samo swojeju staršeju wo to prošeše. Někotři respondenća praja, zo bě přijimanske pruwowanje w Chrósćicach. Z pohladom na ewangelske kónčiny je wěste, zo staj so fararjej Arnošt Černik we Wojerecach a Gerhard Wirth w Njeswaćidle wo delegowanje džěci do Warnoćic starałoj. We wšelakich regionach Hornjeje Łužicy rozšěrješe so powěsć wo serbskim šulstwu w sewjerneje Čěskej w rozdźělnych časach – tohodla běchu tež reakcije wšelake.

Zasadnje nasta začišć, zo běchu mnozy Warnočanscy šulerjo hólcy.¹⁸ W běhu rozmołwow pak so wukopa, zo je do Warnoćic tež wjele holcow přišo. Wulka ličba z nich pak njeznese stysk za domiznu. Nimale w kóždym interviewje powědaše so wo holcach ze samsneje wjeski, kotrež so styska dla po krótkim času zaso do Łužicy nawróćichu. Za wjele šulerkow a šulerjow bě jara čězko, zwonka Łužicy bjez kontakta ze swójbu žiwi być.¹⁹ Wšitcy to njewutrachu. Čim bóle běchu ći, kotřiž wostachu do kónca w sewjerneje Čěskej, hordži na to docpěte.

Kak wupadaše wšědny dzeń Warnočanskich šulerjow? Woni bydlachu we wjacorych internatach. Zezběrane powědanja zjimajo mějachu džěci zajimawe žiwjenje: Jědže bě dosć a zastaranje bě lěpše hač doma. Pisaki a papjeru dóstachu w šuli. Drastu dyrbjachu wot doma sobu wzać, ale bě móžno, ju regularnje płokać dać. Nimo toho dawachu so džěcom we Warnoćicach samsne bony za twory wšědneje potrjeby kaž staćanam Čěskosłowakskeje. Druhdy wikowachu z bonami. Na kóždy pad dóstachu twory, kotrež tehdy we Łužicy njeběchu. Předewšěm holcy powědachu wo tym, kak su spytali swojim swójbam přez nakup řědkich tworow pomhać. Jónu přidžělichu so šulerjam dobre płaty wot ameriskeje pomocneje akcije²⁰, z kotrehož dachu sej woblek abo płasć zešić.

¹⁸ URBAN (1995: 401) trochuje ličbu serbskich šulerjow na 700–800 wosobow; přir. pak k tomu wuwjedženja Mikława KRAWCA (2005). Dokładna ličba wšak njeje znata, tohorunja nic poměr ličby holcow a hólcow we Warnočanskich šulach.

¹⁹ K žiwjenskim čezam we wukraju słušeše ilegalne překročenje statneje hranicy. Njeje so přeco poradziło na wulke cyrkwinske abo swójbne swjedženje domoj jěc. Jedyn respondent samo powědaše wo problemach, na pohrjeb mačerje domoj přińć. Jemu poradzi so tole jenož na ilegalne wašnje a z wulkim zrozumjenjom ze strony wučerjow.

²⁰ Zawěsće je mjenjane towarstwo United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) respektiwnje International Refugee Organization (IRO, wot lěta 1947).

Zwjětša šulerjo žane kapsne pjenjezy njemějachu. W běhu interviewow pak so wukopa, zo podpěrowachu so starši šulerjo w poslednim lěće přebywanja na priwatnu iniciativu ze skromnymi pjenjezami, mjenujcy přez stipendije českeho zwjazka weteranow. W rozmołwach nasta začić, zo bě wobstaranje pjenjez předewšěm za hólcow stajny problem – za nakup wšelakich tworow swójskeje potreby, na př. za slódkosće, za kino, druhdy tež za cigarety. Někotři starši šulerjo džělachu w tekstilowym zawodže abo w čišćerni komunistiskeje strony, hdžež produkowachu tež swójsku šulsku nowinu „Naš puć“. Młódsi pytachu samo w prózdných domach wuhnatych wobydlerjow za schowanymi němskimi pjenjezami. Namakanki móžachu pola poslednich Sudetskich Němcow, kotřiž dyrbjachu do Němskeje wupućować, za česke króny zaměnić.

Njemóžachmy pak zwěsćić, zo běchu pjenjezy za šulerjow z Łužicy wšědnje scyła trěbne, dokelž podpěrowachu so ze stron českeje towaršnosće. Na jednej stronje wobžaruja respondenća, zo njebě lochko, nawjazać wosobinske kontakty z česкими wobydlerjemi, na druhej stronje so dopominaja, zo běchu Čěša jim napřečo jara přecelni a pomocliwi. Jónu přewjedže so we Warnočicach zběrka drastow za serbskich šulerjow – hdžež pak dóstachu „najlěpše“ kruchi drasty swójbni serbskich wučerjow. Do kina smědzachu lužiske džěci hustodosć bjez zastupnych lisćikow. Za młodych Serbow organizowaše so wobšěrny „oficialny“ kulturny program z wopytami kina, koncertow a dźiwadlowych předstajenjow. Šulerjo wopytachu samo Narodne dźiwadlo w Praze. Intensiwnje skutkowaše tež wobdźělenje na „Sokołskim kongresu“ 1948 w Praze na člonow serbskeje skupiny. Jedna rjadniska sotra w Marijanskim wustawje załoži chór serbskich holcow, kotryž wustupi z hodownymaj koncertomaj a z hodownej hru před wjele přihladowarjemi. Přez zapriječće do kulturnych aktiwitow spřeceleneje českeje towaršnosće rozšěri so pola młodych Serbow začuće słowjanskeje zhromadnosće a zdobom rozrosće akceptanca małego serbskeho luda w kruhu wulkich słowjanskich narodow. Tajka praksa²¹ měješe pozitiwny wuskutk na zesylenje etniskeje identity serbskich šulerjow, kotruž sej zwjetša přez cyłe žiwjenje wobchowachu. Wosebje „brigadowanje“, kotrež woznamjenješe tež sadjenje štomow w lěsach dokoławokoło Warnočic, mj. dr. při horje Jedlová, přinošowaše k intensiwnje zhromadnosći mjez šulerjemi z Łužicy.

Serbska młodžina w sewjernej Českej njeměješe prawdžepodobnje wjele swobodneho časa. Wuknjenje w serbskej šuli bě wužadowace. Płaćeše powšitkowny wučbny plan českich šulow. Wučerjo běchu zwjetša Serbja, kotřiž su wšitke předmjety w serbskej rěči wuwučowali. Jenož w jednotliwych předmjetach wuwučowachu k zesylenje serbskich kolegow čěscy wučerjo, kotřiž běchu po mjenje respondentow wuběrní pedagogoj.

Serbscy wučerjo dyrbjachu sej wuwučowanske materialije w serbskej rěči sami wudžělać. Šulerjo wobdźiwachu swóych wučerjow za to, kak tworjachu sami fachowe słownistwo, wosebje za přirodowědne předmjety. Jim bě znate, zo je wučer často wječor material sam zeserbsčić, kotryž rano w rjadowni předstaji. Mnozy z nich postupowachu pozdžišo w přěnych powołanskich lětach runje tak, wšako je so nahladny džěl tehdyšich Warnočanskich šulerjow z wučerjom resp. z wučerku stal.²²

²¹ Dalši přikład za to je, zo su na kóncu wšitkich oficialnych swjedzenjow we Warnočanskej měšćanskej hali spěwali sowjetsku, českosłowaksku a serbsku hymnu.

²² Hižo wot nazymy 1949 nazběrachu serbscy studenća sami systematisce serbske fachowe wurazy wšelakich wobłukow, štož je Serbski zarjad w Budyšinje koordinował (přir. SCHURMANN 2000: 56 sl.).

We wšitkich interviewach so pokaza, kak hordži su šulerjo byli, zo su směli přenju serbsku wyšu šulu wopytać. Wučba w serbskej rěči bě po represijach nacionalsocializma za nich kaž wotewrjenje noweho swěta. Wysoko wažichu sej svojich wučerjow, nic jenož wuběrnejše wučby dla, ale tež jako wukublarjow, kotřiž stejachu wšědnje k dispoziciji. Přeco běchu přeswědčeni wo wysokim niwowje serbskeje šule. Wšitycy respondenća powědachu wo wulkej dowěrje k wučerjam, kotřiž zabrachu za nich často rólu nana we wukraju. Wučerjo napominachu svojich šulerjow k dobremu wuknjenju z heslom, „dokelž serbski lud na was liči“ a apelowachu na swědomitosć a začuće zamołwitosće svojich šulerjow. Tohodla bě w šuli powšitkownje mała čězow z disciplinu.

Jako wuraz serbskeje identity a lubosće k serbskemu ludej wobhladowaše so pěstowanje hornjoserbskeje spisownej rěče. Zajimawe je z džensnišeho stejnišća předewšěm rěčne zadžerženje na šulach we Warnoćicach, Čěskej Lipje a Liberecu. Wjacore prašenja w interviewach běchu wusměrjene na wujasnjenje rěčneje a kulturnej diferenciacije z dwěmaj čěžišćomaj: poměry k spisownej rěči a dialektalne respektiwne konfesionalne rozdžěle. Wulka ličba šulerjow měješe spočatnje problemy, dokelž rěčachu doma jenož wobchadnu rěč abo dialekt z němskimi požčonkami. Nětko dyrbjachu w běhu krótkeho časa spisownu rěč nawuknyć. Powšitkownje to derje fungowaše: Jedyn respondent je nam hordže prajił, zo je we Warnoćicach nawuknył, kak so pronomenaj *twój* a *swój* w serbsčinje prawje wužiwatej. Samo džěci z Kulowskich kónčin, kotrež doma serbsce njerěčachu, su we Warnoćicach w běhu někotrych měsacow serbsčinu nawuknyli. Němčina bě w serbskej šuli zakazana, kaž docyła w powójnskej Čěskosłowakskej zjawne wužiwanje němskeje rěče móžne njebě.²³ Jedyn ewangelski Serb praji, zo je hižo w přěnich hodownych prózdnicach tajku dowěru na swójsku rěčnu kompetencu měł, zo je fararja prosył, předować skónčnje raz w serbskej rěči – a je jemu samo poskićil při přeložowanju pomhać. Z tajkich dopomjenkow je widjeć, kajku mału hódnotu je němčina tehdy měła. Jenož w poslednim šulskim léće 1949/50 na gymnaziju w Liberecach bě němčina šulski předmjet. To je wočiwidnje šulerki a šulerjow hižo na dalše šulske wukublanje w Němskej přihotowało.

Serbja w sewjernej Čěskej su swobodnje swoje duchowne žiwjenje organizowali. Njedzělu wšitycy kemše wopytachu, a před wobjedom modleše so wučer zhromadnje ze šulerjami za blidom. Hač do léta 1948 podawaše so w šuli předmjet „religija“ – džensniša „nabožina“.²⁴ Wjetšina katolskich młodostnych je so we Warnoćicach přeni raz w svojim žiwjenju z ewangelskimi Serbami zetkała a hinak wokoło. Konfesionalne hranicy nje-pytnychu, znajmjeńša nic ze stron katolskich šulerjow. Někotři ewangelscy Serbja pak powědachu, zo čujachu so na spočatku cuzy mjez wulkej ličbu katolikow. Konfesionalne postrowne formule njewužiwachu so w šuli. Zawěsće pomhaše pěstowanje swětnych nałožkow (kaž mejestajenje a mejemjetanje), zo wutworil so začuće serbskeje zhromadnosće. Šulerjo škitachu samo zhromadnje meju před čěskimi džělaćerjami.

Rozdžěle mjez serbskimi dialektami šulerjo pytnychu: Wzajomnje wobohaćichu sej swój słowoskład z regionalnymi słowami, ale druhdy dóndže tež k stigmatizaciji wočiwidnje dialektnych wurazow. Wo wučerju ľačonšćiny samo žortowachu: Rěčeli su z nim

²³ Su pokazki na to, zo rěčachu rjadniske sotry w Marijanskim wustawje z holcami priwatnje tež němsce. Wobchadna rěč sotrow pak bě čěščina; wone dawachu serbskim šulerkam inoficialne čěske mjena, dokelž bě za nich čězko, je po serbskich mjenach rozeznawać.

²⁴ Příř. KRAWC (2016: 32 sl.) – tam tež pokiwy na dalšu literaturu.

„kaž jedyn započatnik to reči“. Příklad bě, zo wony wučer, kotryž je hižo dlěši čas w Lubiju w němskorěčneji wokolinje bydlił, sam spisownu serbsčinu njewobknježeše – a to jeho šulerjo njetolerowachu.

Tute nastajenje k reči je so přenosyło na domiznu. Hižo na wopytach doma we Łužicy skutkowachu Warnočanscy šulerjo hnydom za „čistu“ spisownu serbsčinu, kotraž měła wobeńć nadměru wjele němskich požčonkow a dialektnych słowow. Na tajke wašnje přinošowaše serbske šulstwo k powšitkownemu powyšěnju rěčneje kultury a rěčneho wědomja w Serbach.

Druhe z džensnišeho stejnišća bytostne prašenje je, hač wotmě so w serbskich šulach ideologizacija šulerjow, na př. přez „politiske kubłanje“. Naši respondenća maja na to wšelakore měnjenja: Wjele z nich kategorisce zapřewaja, zo tajki předmjet w šuli mějachu. Druzy pak so na to dopominaja, zo dóstachu wot lěta 1947 prawidlownje nowinu „Nowa doba“ z Budyšina. Tuta nowina wužiwaše so jako wučbny material – tež za politiske diskusije, dokołž njemějachu wučbnicy. Respondenća powědachu w interviewach wo metodisce zajimawym zapołoženju tajkeho kursa, w kotrymž šulerjo aktualne nowiny čitachu. Přez to móžeše so politiske nastajenje toho kursa začěmnić. Šulerjo so derje dopominaja na komunistiski postrow „Sta-Ti-Go-Ne“ (Stalin – Tito – Gottwald – Nedo), kotryž bě druhdy prowokatiwnje abo samo sarkastisce měnjeny. Jedyn šuler praji, zo su spěšnje pytnyli, što ze sobušulerjow budže so „čerwjonym“ přizamknýc a što nic. Po měnjenju jednoho respondenta je so pačenje mjez šulerjemi zachowało přez cyłe dalše žiwjenje, njedžiwajo na powšitkownu jara dobru mjezsobnu atmosferu w šulerskej skupinje. Z tajkimi dopomnjenkami dyrbi so z kedźbliwosću wobchadžeć. Ale tajke subjektiwne dopomnjenki zmóžnjeja z wěstosću hłubši dohlad na powójnsku serbsku towaršnosť we wukraju.

Kedźbyhódne su tohorunja wotmołwy na naše prašenje wo komunistiskim puću w Českosłowakskej w februarje 1948. Mnozy šulerjo wony přewróćt scyła pytnyli njejsu. Wosebje pak holcy móžachu wo nim rozprawjeć. Wone bydlichu mjenujcy w Marijanskim wustawje – w klóštrje, z kotrehož so rjadniske sotry w tym lěće njenadžicy zhubichu. Nimo toho bu jědź nadobo hubjeńša. Zdawa so, zo běchu nowa politiska situacija a změny na socialno-ekonomiskim polu ze sobu splećene. Wobdźiwanja hódne je, zo spóznachu jednotliwcy sami tajki zwišk.

Wo kóncu serbskeho šulstwa w sewjerneji Čěskej so praji, zo bě so hišće po lěčnych prózdnicach 1950 skupina 24 gymnaziastow nawróćila do Libereca, zo by tam dale do šule chodžila. Woni běchu jara wot wysokeho niwowa Libereckeho gymnazija přeswědčeni a zahorichu so za žiwjenje we wukraju. Domowina pak je tomu zadžěwała a šulerjam hrožila: Štóž so nablaku domoj njenawróći, dyrbi ze zhubjenjom němskeho staćanstwa ličić. Na tajke wašnje běchu přeni serbscy abiturienća nuzowani, swoju maturu tola w Budyšinje zložić.

W interviewach rozprawjachu tehdyše šulerki a tehdyši šulerjo, zo nječujachu so młodži Serbja na šuli w sewjerneji Čěskej jako „elita“ abo „priwilegowana“ skupina. Po nawróće do Łužicy pak pytnychu, kelko žiwjenskeje zrałosće a samostatnosće bě jim přebywanje we wukraju dało a kajki wysoki niwow kubłanje w tamnišej serbskej šuli měješe. Tak su swoju zahoritósć za serbsčinu tež w domiznje wobchowali. Jedyn respondent měnješe: Dołhož su Warnočanscy šulerjo na Serbskim gymnaziju w Budyšinje wuknyli, je było poměrnje lochko, němskich sobušulerjow k wužiwanju serbsčiny motiwować. Hišće w 1950tych lětach su něhdyši w Čěskej wuknjacy šulerjo serbskorěčne rумы we Łužicy wróćo zdobyli, kotrež su so w džěcatstwje tutych wosobow hižo zhubjene być zdawali.

3. Metodiske přemyslowanje: zapřijeće „generacija“ (Jana Piňosová)

Respondenća rozprawjachu, zo njejsu swoju situaciju w běhu šulskeho časa w sewjernej Čěskej jako elitarnu abo wusahowacu začuwalu. Pohlad do historiskich žórłow pak pokaza, zo běchu šulerki a šulerjo z wosebitými wočakowanjami konfrontowani. Tak napisa jedyn absolwent po lětstotka pozdžišo: „Mnozy so wotrjeknychu powołanja po swojim přecu, zo bychy scěhowali argumentej: Trjebamy će w zajimje zděrženja Serbstwa.“ (BART 1996: 133) Přiswojenje wočakowanja, šansu za wysokohódnote kubljanje wužić nic jenož za individualne, ale tež za „narodne“ zaměry, dowjedže k tomu, zo čujachu so mnozy pozdžišo jako džěl wosebiteje generacije. Tole wuchadža z wuprajenja hižo citowaneho absolwenta, kiž zwěsći: „Móžemy z wěstosću rjec, zo je był přinošk tuteje generacije k rozrostej serbskeho duchowneho a kulturneho žiwjenja w powójnskich lětach nadměrnje wulki.“ (tež tam)

Diskurs wo „generaciji“ je wosebity aspekt stawiznow serbskeho šulstwa w Českej a zmóžni tuž přistup k wědomostnej analzy. Tohodla chcemy sej zapřijeće „generacija“ bliže wobhladać.

Klučowe prašenje za naš projekt je wujasnjenje woznama zapřijeća „generacija“: Generacija je cyłk wosobow, kotrež maja w swojej pochadowej skupinje někak samsny wotstawk k zhromadnym předchadnikam resp. potomnikam, potajkim generacija džědow a wowkow, staršich, džěći.

We wědomostnym džěle je rozestajenje z generacijemi džensa samozrozumliwe. Powšitkowny woznam wšak njedosaha k połnemu zrozumjenju fenomena, kiž jako „generaciju“ wopisujemy. Hdyž chcemy rozumić, wo čo dže, hdyž je řeč wo „generaciji Warnoćicy“, potom dyrbymy wšelake dimensije tutoho zapřijeća rozložować.

Wědomostnu zaběru z tematiku „generacija“ zawjedže před něhdže 100 lětami sociologa Karl Mannheim. Wón wozjewi 1928 přinošk „Das Problem der Generationen“ (přir. MANNHEIM 1928; BECKER 2008). Tu postulowaše, zo je kóždy čłowjek džěl jedneje generacije. To rěka, zo móže – po Mannheimje – kóždy pak pasiwnje, pak aktiwnje na wuwicu wotpowědneje generacije wobdžěleny być. W jeho nastawku zwjazowaše towaršnostne nazhonjenje wo změnje hódnotow a kultury swojeje doby z generaciskim wobnowjenjom cyłych towaršnosćow. Hinak prajene: Dokelž dochadža přeco zaso k „ste(m) Neueinsetzen neuer Kulturträger“, dochadža tež k „beschleunigten Umwälzungen der unmittelbaren Gegenwart“ (MANNHEIM 1928: 175 a 168). Slědženje wo generacijach ma intensiwne wuwice za sobu. Porno sociologiji su to džensa předewšěm pedagogika, politologija a psychologija, kotrež so z temu „generacija“ zaběraja. Hłowne dopóznaće je, zo wobsahuje „generacija“ znajmjeńša dvě dimensiji: Wonej wužiwatej so pak jako analytiska kategorija, pak jako formula k sebjewopisowanju.

Jako analytiska kategorija wobhladaje so generacija jako zakładne wuměňenje socialneho žiwjenja. Při tym rozeznawamy we wědomosći dvě zrozumjeni – wertikalne a horicentalne (JUREIT 2017). W pedagogiskim a psychoanalytiskim wobłuku přewahuje wertikalne zrozumjenje zapřijeća, potajkim zrozumjenje, kotrež je nam wšěm jara bliske: Jedna generacija naruna druha. Tole počahuje so na swójbju. Wona je centralny mjezyčłon mjez indiwiduomom a towaršnosću, to rěka, wona je wažne městno, na kotrymž so ludžo socializěruja, kubłaja a tradicije dale dawaja. W tutym modelu zabjerje swójbja wažnu rólú za zděrženje a wuwice towaršnosćow. Tajke zrozumjenje je nam tež tohodla bliske, dokelž pomha nam strukturěrować stawizniski wotběh.

Jeli pak so na towaršnosć počahujemy, potom rěčimy wo horicentalnym zrozumjenju generacije. W fokusu njesteji potom slěd generacijow, ale tak mjenowane generaciske

zhromadženstwa, potajkim towaršnostne cyłki, kotrež so z přisłušnikow bliskich lětnikow wutworja a kotrež hodža so zrozumić jako potencielne a/abo woprawdžite jednanske cyłki.

W našim projekće nohcemy generaciju jako analytisku kategoriju wužiwać. Nałožujemy druhu dimensiju zapřijeća: generaciju jako formulu sebjetematizowanja.

Mamy mjenujcy ze skupinu ludži činić, kotraž so sama jako generacija wopisuje – wotwonka kaž wotnutka. Je to skupina ludži, kotřiž wotrosćechu pod podobnymi wuměnjemi socializacije, so na samsnym historiskim podawku wobdžělichu a tutón podawk jako charakteristiski za swoje žiwjenje začuwaja. Ludžo, kotřiž so tu jako generacija wopisuja (abo wot druhich jako tajka hódnoća), tworja tuž zhromadženstwo po nazhonjenjach, začučach a praktiskich reakcijach. Naš zaměr je, jich specifiske wašnje mysljenja, začuwanja a jednanja wujasnjować.

Wobhladujemy-li „Warnočansku generaciju“ potajkim jako kategoriju z wěštyimi stawizniskimi nazhonjenjemi a psychiskimi reakcijemi, wobkedžbujemy skerje komunikatiwne wuměnenja, pod kotrymiž so generaciske sebjedefinowanje stawa. Z toho widžimy, zo wotměwaja so při tak mjenowanym „generation-building“ procesy, kotrež k stowaršnostnjenju wjedu: Wone wotběža w zjawnym rumje, su předmjet a wuslědk kolektiwneho dorozumjenja a su motiwěrowane. Štóz tutu kategoriju imaginěruje abo wopisuje, je husto na tym zajimowany, wěšte zajimy a potreby do cyłkowneje towaršnosće komunikować.

Što rěka potajkim w tutym konteksće „generacija“? Wuchadźamy z toho, zo je so zapřijeće „generacija“ za wopisanje skupiny Warnočanskich šulerjow a šulerkow etablěrowało, dokelž skića atraktiwny poskitk za identifikowanje. Hinak prajene: Je rjenje, być wobstatk zhromadnosće, kotrejež eksistenca so džensa jako jara wažna za zdžerženje serbskeho ludu wobhladuje. „Běše to rjana wěc“, so praješe, jako so 2019 w oktobrje tute stawizny při wotewrjenju Serbskeho kulturneho lěta w Liberecu předstajichu (JURICOVÁ et al. 2019). Ale njebě přeco móžno, so k tomu tak swobodnje wuznawać. Předewšěm w zažnych lětach NDR bě projekt serbskeho šulstwa w Čěskosłowakskej podhladny. Najebać připoznaće, zo je projekt situaciju serbskeho šulstwa polěpšil, wobhladowaše so wón jako projekt, kiž su byrgarsko-nacionalisticy akteroj iniciěrowali a přewjedli. Tehdyši nošerjo a podpěraćeljo projekta přislušachu towarstwam, kotrež su swój wliw po komunistiskim puču 1948 w Čěskosłowakskej w dalokej měrje zhubili (přir. tež horjeka wotrězk 1). „Generacija“ woznamjenja w tutym padže tež kategoriju předžěłanja. Wona pomha jednotliwym absolwentam a absolwentkam, runje tak kaž cyłej serbskej towaršnosći, namakać wotpowědne městno – w towaršnosći a jeje stawiznach. Wona słuži sebjewoprašowanju kaž tež socialnemu zawěsćenju. „Generacija“ ma w našim padže eminentny komunikatiwny aspekt. Přetož kak ma so zwjazanosć scyła zwoprawdźić? Měnjena zhromadnosć dyrbi tež nazhonjomna być. Hakle hdyž su objekty (abo subjekty) identifikacije medialnje wužiwajomne, móžeja so (potencielne) zhromadnosće scyła wobjednawać a traděrować.

Zapřijeće „generacija“ je za naš projekt drje ključowe, ale nic jeničke zapřijeće, kotrež dyrbi so w běhu projekta intensiwnje rozložić. Elita, narodnosć, identita abo skupina – to su dalše zapřijeća, kotrež maja hłuboki počah k stawiznam serbskeho šulstwa w Čěskej po Druhej swětowej wójnje. Kóžde rozloženje přinjese mjenujcy dalše prašenja, kotrež nam pomhaja kóždu historisku situaciju z wjacorych perspektiwow wobhladować.

4. Šula a šulske kublanje (Jana Šolčina)

Dalši tematiski kompleks wědomostneho projekta zaběra so z organizaciju, strukturu a metodiskimi koncepcijemi šulskeje wučby we Warnoćicach. Analyza koncentruje so na slědźenske prašenja, na př.: Kak bě šulska wučba organizowana a kak je so w rěčnje heterogenych skupinach dźěłało? Do kotreje měry su so wukony šulerjow hódnoćili a po kotrych kriterijach znamkowali? Dalše slědźenske prašenje zaběra so ze strategijemi nawuknjenja serbskeje spisowneje rěče a z niwowom komunikatiwneje kompetency šulerjow. Zaměr přepytywanjow je zwěsćić, čehodla bě nawuknjenje rěče resp. rěčow w běhu krótkeho časa móžne a proces přiswojenja hornjoserbskeje spisowneje rěče tak efektiwny.

Materialowy korpus analyzy wobsteji z kwalitatiwnych interviewow, kotrež su so na zakładze kompleksnych naprašnikow z něhdyšimi gymnaziasťami wjedli (přir. horjeka) kaž tež z přepytywanjow wučbných materialijow, t. r. wučnicow (mj. dr. MOHELSKÝ 1948), dźělowych zešiwkow atd. W tutym zwisku běchu nam něhdyše šulerki a něhdyši šulerjo wobšěrny material přewostajili: fota, dźělowe zešiwki, dženiki, wosobinske zapiski a dalše za šulsku wučbu relevantne materialije. Do analyzy zapřijate su tohorunja wot šulerjow wudate spisy, mjez druhim lětniki „Naš puć. Wěstnik serbskeje młodžiny we Warnoćicach“ (1947–1949), jednotliwe nastawki serbskich šulerjow w „Našich Nowinach“ (1946) kaž tež w „Nowym Słowjanstwie“ (1947/48) a „Hłosu młodžiny“ (lětnika 1947), měsačnymaj přiłohomaj „Noweje doby“.

We wobłuku předležaceje publikacije předstaji so analyza materiala hladajo na 1.) zwěsćenje statusa serbsčiny, 2.) metodisko-didaktiske postupowanje w šulskej wučbje, 3.) rólu a funkciju we Warnoćicach wuwučowacych wosobinow kaž tež 4.) socialne formy wuwučowanja a wuknjenja.

1.) Status serbsčiny bě jasnje definowany. Hornjoserbska spisowna rěč wuwučowaše so we Warnoćicach ze statusom L1, t. r. maćernej resp. přenjeje rěče (přir. BUDAR/SCHULZ 2014: 390 sl.). Wotpowěduju tomu njebě hornjoserbsčina jenož wučbny předmjet, ale tež wuwučowanska rěč w dalšich předmjetach, po informacijach respondentow w zemjepisu, stawiznach, fyzice abo wumělskim kublanju, a tohorunja wšědna rěč w mjezsobnej komunikaciji šulerjow kaž tež w interakciji z wučerjemi. Tutón šěroki tematiski wobłuk nałożowanja hornjoserbskeje rěče, kiž sahaše wot přirodowědných předmjetow přez muzisko-estetiski wobłuk hač k sportej, wopokaza so jako optimalny, štož so na př. w nałożowanju diferencowaneje serbskeje fachoweje terminologije w šulskej wučbje pokazowaše a k jeje etablěrowanju přinošowaše.²⁵ Čěščina měješe status L2, t. r. druheje rěče. Tež werbalne hódnoćenje wuslědkow w pisomnje předležacych žórlach je w českej rěči dokładžene. Rěč přiswojachu sej šulerjo pod přirodnymi wuměnjnjenjemi, mjez druhim w kontakće z čěskimi wučerjemi, šulerjemi kaž tež dalšimi wosobami w priwatnych a zjawnych kontekstach, ale tohorunja institucionelnje, t. r. na zakładze didaktisce koncipowaneho wučbného plana šulskeje wučby za předmjet čěščina. Wuslědki wobswědčuja, zo bě tutón proces přiswojenja efektiwny. To so w tym dopokazuje, zo mnozy respondenća čěsku rěč

²⁵ Wužiwanje gramatiskeje terminologije scěhowaše klasiskemu koncepcij tradicijelneje curorčeneje wučby a so lačonsce posrědkowaše. Tole podkláduje analyza dźělowych zešiwkow, w kotrychž so terminologija, nadpisma atd. lačonsce podawaja, na př. „Participium perfecti passivi“.

- tež džensa we wysokej starobje hišće wobknježa. Ze statusom L3 so w cuzorěčneju wučbje němčina a ruščina wuwučowašej. Werbalne hódnoćenje wuslědkow kaž tež znamkowanje so w tutymaj předmjetomaj hornjoserbsce realizowašej.
- 2.) Při přepytowanju metodisko-didaktiskeje koncepcije wučby serbsčiny so zwěsći, zo wuwučowachu so šulerjo po tradicionelnym koncepcje rěčneju wučby, kotrež wotpowědujo so hodžiny po funkcionalnych wobłukach rozrjadowachu a so ertny a pisomny wuraz, prawopis, gramatika a serbska literatura separatnje wobjednawachu. Dopomnjenki ze stron informantow w zwisku z metodiskim postupowanjom běchu tu diferencowane; jednotliwe wuprajenja našich respondentow pak individualne dožiwjenja podkladowachu, na př.: „Jako tajke žolte cedlki wuhladachmy (...) tajke kartajne kartki (...), wědžachmy, zo bě gramatika na rjedže“. Tež hladajo na rěčnu wučbu postupowaše so konsekwentnje po principje džělenja rěčow. Delnjoserbsčina so we wučbje scyła njetematizowaše, ani w rěčneju wučbje, ani w historiskich kontekstach. Regionalne a konfesionalne warianty hornjoserbskich rěčnych elementow so pak wuraznje tolerěrowachu, štož mnozy informanća z konkretnymi přikładami podkladowachu (přir. horjeka wotrězk 2). Dialektalne formy kaž *hori a deli* abo regionalne konfesionalne wurazy kaž *stupnje* so we wšědnych komunikatiwnych situacijach samo ze stron wuwučowacych wužiwalu.²⁶ Město toho so germanizmy konsekwentnje korigowachu a so na słowjanskosć wužiwanje leksiki džiwaše.
- 3.) Tež róla wučerja bě jasnje definowana. Jako „wšowědny“ Serb bě centralna wosoba a srjedzišćo wučby, měješe nimale rigidny stil wuwučowanja a z pomocu instrukcijow wučbne procesy konsekwentnje wodžeše. Tuta klasiska pozicija wučerja wšak bě typiska za wšě šulske družiny a dominowaše pedagogiku po wšěch krajach hač do druheje polojcy 20. lětstotka. Awtoritarny stil wuwučowanja njebě jenož srědk k discipliněrowanju šulerjow, ale so tež w stajnym a konsekwentnym korigowanju rěčnych formow po gramatisko-přełożowanskej metodze (přir. GÜM – Grammatik-Übersetzung-Methode) praktikowaše (přir. APeltauer 1997). Mnozy informanća w interviewach wuzběhnychu, zo njeběchu Warnočanscy wučerjo jenož fachowje wysoce kwalifikowani, ale zo mějachu tež wysoce socialnu, wosobinsku kaž tež metodisku kompetencu. Wuprajenja kaž

- „A tón je so potom tež husćišo tak z nami kusk rěčał a tam kusk nam třom kusk derje přirěčał [...]“;
- „A wón bě tajki wjesoły, haj wjesoły“;
- „A jónu ja wěm, zo bě Macka tež potom přišoł [...] je so sydnył na klawěr, zo by hodžinu z nami přežiwił, a je psyka pódla měł. Tón je pódla sedzał“;
- „Naš luby serbski wučer, kiž je nam tam pomhał a so wo nas starał, je był M. R.“

podkladuju, zo so wučerjo tež zwonka wučby wo swych chowancow starachu a zdobom rólu kublarjow – haj samo nanow – přewzachu. Njeběchu potajkim jenož posrědkowarjo wědy, ale zdobom tež přewodzerjo a moderatorojo wuknjenskich a socialnych procesow.

²⁶ Přir. wuwjedženja we wotrězku 2, kotrež wony fakt potwjerduja.

4.) Další tematický aspekt tvorješe analiza kvality wučby a slědzenske prašenje, čehodla bě wuknjenje pod tehdyšimi wuměnjemi tak efektiwnje. Z tuteje přičiny běchu prašenja w interviewach na socialne formy wuwučowanja a wuknjenja wusměřjene. Njebě překwajace, zo dominowaše we Warnoćicach tradicionelna frontalna wučba a zo šulerjo samostatnje, t. r. indiwiduelnje, wuknjechu. Zdobom charakterizowachu informanća wučbu jako „modernu“, kotraž elementy kooperatiwneho wuknjenja, mj. dr. partnerskeho abo skupinskeho džěla, abo tež elementy cyłostneho wuknjenja, t. r. zwjazowanja wuknjenja z pohibowanjom, hudźbu abo jednanjom, kombinowaše. Nimo tradicionelneho wuknjenja w šuli steješe předewšěm při popołdńišim zhromadnym zhotowjenju nadawkow socialne wuknjenje w srjedźišću. Tu praktikowaše so mjezsobne wuknjenje, kotrež so džensa w „modernych“ koncepcijach a metodach, na př. we „WELL-metodach“²⁷, hustodosć jako „nowostka 21. lěstotka“ deklaruje. Nowe pak je jenož pomjenowanje, wšako so formy mjezsobneho a na jednanje wusměřjeneho wuknjenja hižo lěstotki dołho, mjez druhim po koncepcijach reformoweje pedagogiki, wuspěšnje praktikowachu. Tohorunja elementy džensa pod mjenom „Bewegte Schule“ (přir. MÜLLER 2010) znateje didaktiskeje koncepcije wunamakanka moderneho časa njejsu. W tutym zwisku kryjachu so wuprajenja wjacorych informantow, zo dožiwjachu wuwučowanje we Warnoćicach jako „mnohostronske“ a „wotměnjace“, a zo běchu skerje po nawróće do Łužicy deprimowani wo „njemodernym wašnju sprostrowowanja wědy“ na pozdžišej rozšěrjenej wyšej šuli w Budyšinje.

Krótki dohlad do tematickeho kompleksa „Šula a šulske kubłanje“ zjimajo móže so zwěsćić, zo bě struktura šulskeho kubłanja we Warnoćicach po tradicionelnym wašnju organizowana. Wučer postajowaše wobsah šulskeje wučby a tutu stringentnje wodžeše. Spěchowanje komunikatiwnje kompetency hornjoserbskeje spisowneje rěče – ertnje a pisomnje – njebě jenož zaměr wučby serbsčiny, ale wšěch předmjetow. Wuknjenje sta so direktnje na zakładze instrukcijow a wuslědki so prawidłownje zawěsćichu, na př. w mnohich džělach, diktatach a pisomnych wudžělkach. Zmylki so njetolerowachu a konsekwentnje korigowachu. Zdobom pak integrowachu so do wuknjenskich procesow elementy z reformoweje pedagogiki, kotrež njeběchu tež tehdy nowe, ale so džensa hustodosć jako tajke deklaruja. Nałožowachu so formy kooperatiwneho wuknjenja runje tak kaž předmjety přesahowaceho a zwjazowaceho wuknjenja. Pohibowanje a hudźba fungowašej jako „motor“ přiswojenja rěče, a šulerjo so na moderatne wašnje tež mjez sobu korigowachu. Na slědzenske prašenje za přičinami efektiwneho wuknjenja hornjoserbskeje spisowneje rěče móže so na zakładze zdobytych informacijow z tym wotmołwić, zo běchu wuknjenske procesy „idealna kombinacija“ mjez tradicionelnymi formami wuknjenja a konserwatiwnych wučbnych konceptow z elementami, kotrež so jako wunamakanka 20./21. lěstotka deklaruja. Z džensnišeje perspektiwy wopisuja informanća tehdyše kubłanje jako „moderne“, „swětej napřećo jara wotewrjene“ a „kompleksne a mnohostronske“. Dalše intenziwniše přepytowanja maja tute wuprajenja potwjerdzić.

²⁷ Pomjenowanje „WELL-metody“, kotrejež skrótsěnka WELL steji za „Wechselseitiges Lehren und Lernen“, jewi so w načasnych didaktiskich koncepcijach (přir. BERNHART/BERNHART 2012).

Literatura

- APELTAUER, Ernst 1997: Grundlagen des Erst- und Fremdspracherwerbs. Berlin-München.
- BART, Jan 1996: Před 50 lětami – započatk serbskeho šulstwa w sewjernih Čechach. Swjedźenska narěč we Warnočicach dnja 3. decembra 1995, w: Rozhlad 46/4, str. 133–137.
- BECKER, Henk A. 2008: Karl Mannheims „Problem der Generationen“ – 80 Jahre danach, w: Zeitschrift für Familienforschung 20/2, str. 203–221.
- BERNHART, Annette; BERNHART, Dominik 2012: Methodentraining. Kooperatives Lernen und Lehren. Ein Praxisbuch zum wechselseitigen Lehren und Lernen (WELL). Augsburg.
- BRESAN, Annett 2002: Pawoł Nedo 1908–1984. Ein biografischer Beitrag zur sorbischen Geschichte. Bautzen.
- BUDAR, Ben 1988: Februar 1948 a jeho wliw na Serbow w ČSR, w: Rozhlad 38/2, str. 37–43.
- BUDAR, Ben 1995–1996: Warnočanske časy. Dožiwjenja a spominanje na powójske serbske šule w susodnym kraju. Pječ džělow, w: Serbske Nowiny 5 (08.12.1995) 237, Př.; 5 (15.12.1995) 242, Př.; 5 (29.12.1995) 250, Př.; 6 (05.01.1996) 4, Př.; 6 (12.01.1996) 9, Př.
- BUDAR, Ludmila; SCHULZ, Jana 2014: Spracherwerb, w: SCHÖN, Franz; SCHOLZE, Dietrich (wud.), Sorbisches Kulturlexikon. Bautzen, str. 391 sl.
- FASCYNA, Hanka 1993: Sewjerna Česka a Łužica. Skutki słowjanskeje wzajemnosće, w: Rozhlad 43/6, str. 223–225.
- HENDRICH, Gerat 1993: Přinošk k diskusiji, w: Serbske šulstwo 1945–1970. Mjez socialistiskej ideologiju a narodnej zamołwitosću, Maćica Serbska, Budyšin, str. 149–151.
- JUREIT, Ulrike 2017: Generation, Generationalität, Generationenforschung, Version: 2.0, Docupedia-Zeitgeschichte. Internet: http://docupedia.de/zg/Jureit_generation_v2_de_2017 [03.08.2017].
- JURICOVÁ, Vladimíra et al. 2019: To byla pěkná věc. Lužickoserbská gymnázia v Československu (1945–1950). Liberec.
- KOCH, Jurij 2010: Zabych ći něšto rjec. Dopomnjeća na wažne zažne časy. Budyšin.
- KOCH, Jurij 2014: Wětrnik na třěše. Dopomnjeća na młode a zrałe lěta. Budyšin.
- KRAWC, Mikławš 2005: Kelko Serbow je po 1945 w sewjernej Českej wuknyło? w: Serbska šula 58/2, str. 44–46.
- KRAWC, Mikławš 2016: Farar Michał Rab – prócowar Serbow a Čechow, w: Rozhlad 66/2, str. 32–35.
- KRJENC, Kurt 1955: Přewinyć haćidła našeho džěła rěka wotkryć a wutupić jich korjenje. Referat předsydy Domowiny Kurta Krjenca na centralnej funkcionarskej konferency Domowiny dnja 27.2.1955 w Budyšinje. [Budyšin], 40 str.
- MALINKOWA, Kata 1993: Sewjerna Česka a Łužica. Skutki słowjanskeje wzajemnosće, w: Rozhlad 43/6, str. 231–232.
- MANNHEIM, Karl 1928: Das Problem der Generationen, w: Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie 7, str. 157–185, 309–330.
- MENZEL, Thomas; PIŇOSOVÁ, Jana; ŠOLĆINA, Jana 2020: Das sorbische Schulwesen in der Tschechoslowakei 1945–50 als Beitrag zu Spracherhalt und Standardisierung des Sorbischen, w: GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina et al. (wud.), Diachronie – Ethnos – Tradition. Studien zur slawischen Sprachgeschichte. Festgabe für Anna Kretschmer. Brno, str. 129–142.

- MEŠKANK, Timo 2000: Kultur besteht – Reich vergeht. Tschechen und Sorben (Wenden) 1914–1945. Berlin.
- MOHELSKÝ, Vladimír 1948: Mluvnice hornolužické srbštiny a slovník hornosrbsko-český = Rěčnica hornjołužiskeje serbšćiny a słownik hornjoserbsko-češki. Olomouc.
- MUDRA, Jiří 1993: Sym wustajeńcu wobdźiwował, w: Rozhled 43/6, str. 232.
- MUDRA, Jiří 1996: Prof. Urban wo serbskich šulach w sewjernej Čěskej, w: Rozhled 46/1, str. 37.
- MÜLLER, Christa 2010: Bewegte Schule – ein wichtiges Thema für die Fachdidaktik, w: A. Kenkmann (wud.), Aktuelle Probleme und Perspektiven universitärer Fachdidaktiken. Beiträge zur Professionalisierung der Lehrerbildung. Leipzig, str. 47–58.
- PECH, Edmund 2012: Ein Staat – eine Sprache? Deutsche Bildungspolitik und autochthone Minderheiten im 20. Jahrhundert. Bautzen.
- RAJŠ, Franc 1980a: Serbski gymnazij w Čěskej Lípje, w: Nowa doba 34 (01.12.1980) 284.
- RAJŠ, Franc 1980b: Serbscy šulerjo do Varnsdorfa, w: Nowa doba 34 (08.12.1980) 290.
- SCHILLER, Klaus J.; THIEMANN, Manfred 1979: Stawizny Serbow 4. Wot 1945 hač do přitomnosće. Budyšin.
- SCHURMANN, Peter 1998: Die sorbische Bewegung 1945–1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung. Bautzen.
- SCHURMANN, Peter 2016: Sorbische Interessen und staatliche Minderheitenpolitik. Quellenedition (1947–1961). Bautzen.
- SMEJKAL, Ladislav 1993: Serbske wotdźelenje Čěskeho mjeńšinoweho muzeja w Čěskej Lípje, w: Rozhled 43/4, str. 127–130.
- ŠATAVA, Leoš 1998: Serbja w sewjernej Čěskej wot lěta 1945 hač do přitomnosće, w: Nowa doba 42 (19.11.1988) 274, Př.
- ŠOLTA, Jurij 1995: Čěski časopis „Bezďěz“. 10 lět tež propagował wědu wo Serbach w sewjernej Čěskej, w: Rozhled 45/12, str. 443–445.
- ŠURMAN, Pětš 2000: Nadźija na swobodu. Serbja w Sowjetskim wobsadniskim pasmje. Budyšin (= Wobrazki ze Serbow).
- URBAN, Zdeněk 1995: Studij młodych Serbow w sewjernej Čěskej (1945–1950), w: Rozhled 45/11, str. 397–401.
- VÖLKEL, Měrcin 1982: Njezapomnite Varnsdorfske lěta. K 75. narodninam Karela Macků, něhdyšeho direktora Měšćanskeje šule we Varnsdorfje a přećela mištra Bjarnata Krawca, w: Serbska šula 35/7–8, str. 381–383.
- WORNAR, Jan 1997: Ze skałarskeje wjeski won do wulkoh swěta. Z brěmješka swojich dopomnjenkow na čas we Warnočicach. Džesać dželow, w: Serbske Nowiny 7 (29.7.1997) 144, Př.; 7 (05.08.1997) 149, Př.; 7 (12.08.1997) 154; 7 (19.08.1997) 159; 7 (26.08.1997) 164; 7 (02.09.1997) 169; 7 (09.09.1997) 174; 7 (16.09.1997) 179; 7 (23.09.1997) 184; 7 (29.09.1997) 188; 7 (07.10.1997) 193.
- WROCLAWSKA, Elżbieta 1997: Rěčna kompetenca serbskeje inteligency a znajomosć słowjanskich rěčow, w: Rozhled 47/6, str. 208–213.
- WROCLAWSKA, Elżbieta 1999: Z badań nad kompetencją językowa inteligencji łużyckiej, w: Lětopis 46. Wosebity zešiwk, str. 194–204.